

O JEZIKU I RJEČNIKU GRADIŠĆANSKIH HRVATA

U raspravi se osvjetljuje položaj gradišćanskih Hrvata u suvremenom austrijskom društvu i specifična situacija njihova književnog jezika, unutar njemačkog okruženja, prema standardnom jeziku matičnog naroda.

Dokazuje se da su gradišćanskim Hrvatima u borbi za nacionalnu opstojnost nužni i osnovni jezični priručnici, među ostalima i rječnik njihova književnog jezika.

Na osnovi pregleda fonoloških i fonetskih karakteristika gradišćanskohrvatskih narodnih govora, kao i nekih leksi-kološko-leksikografskih principa, pokazuje se nužnost koncepcije toga rječnika kakva je već primijenjena u izradi prvoga dijela (Njemačko-gradišćanskohrvatsko-hrvatskog rječnika).

1. Najveći broj Hrvata u Gradišću govori čakavski, čakavsko narječje zauzima najveći teritorij te naseobine Hrvata u Austriji, pa je čakavsko narječje postalo osnovicom književnoga jezika gradišćanskih Hrvata, već od prvih zapisa hrvatskim jezikom u novoj postojbini, iz 16. stoljeća.

Taj čakavski književni jezik, s nekim manjim štokavskim i kajkavskim obilježjima, i danas je temelj na kojemu gradišćanski Hrvati, njegujući svoju književnu tradiciju, izgrađuju svoj iznadregionalni, iznaddijalekatski, književni jezik. Taj književni jezik sve više dobiva neke od značajka suvremenoga standardnog jezika.

Karakteristike književnog jezika gradišćanskih Hrvata u prošlosti, koji se na temelju pismene tradicije 16. i 17. stoljeća počeo snažno formirati u 18. stoljeću (što je u prvom redu bio rezultat djelovanja hrvatskih svećenika u protureformaciji), detaljno je obradio L. Hadrovics u svojoj opsežnoj knjizi *Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*.¹

2. Prije nego kažem nešto više o temi navedenoj u naslovu, mislim da je potrebno ukratko osvijetliti današnji društveni položaj gradišćanskoga hrvatskog jezika, poteškoće s kojima se taj jezik bori u vrtlogu najraznorodnijih političkih, socijalnih, kulturnih i drugih težnji, kako bi se razjasnile potrebe gradišćanskih Hrvata i poticaji koji su doveli do izrade Gradišćanskohrvatskoga rječnika, do određenih principijelnih i do određenih

¹ Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1974.

leksikografskih rješenja koja su u tom rječniku primijenjena. U svojem izlaganju zadržat ću se, dakako, na prikazu samo nekih osnovnih vidova golemih promjena koje je suvremeni industrijski razvoj unio u način života gradišćanskih Hrvata i u odrazu tih promjena u njihovu jeziku, a i u različitom stavu pojedinaca, socijalnih slojeva, pripadnika pojedinih stranačkih ideologija, prema čuvanju i njegovanju toga jezika.

Prema objektivnim procjenama danas u Austriji živi 40.000–50.000 gradišćanskih Hrvata, prema službenom austrijskom popisu stanovništva od god. 1971, baziranom na nepovoljnom kriteriju popisa po razgovornom jeziku, ni 25.000 Hrvata. U razdoblju od brojidbe stanovništva 1910. god. do popisa 1971. god. po službenim se podacima broj Hrvata smanjio od 43.633 (odnosno sa 15% ukupnoga gradišćanskog stanovništva) na 24.526 (odnosno na 9% stanovništva).²

Gradišćanski su Hrvati, ugrubo govoreći, naseljeni u nekoliko što većih što manjih relativno kompaktnih oaza u Sjevernom, Srednjem i Južnom Gradišću, međusobno odvojeni širokim njemačkim govornim pojasima. Premda državnopravno priznati kao nacionalna manjina, nemaju svoje gimnazije, u njihovim osnovnim školama tek se neki predmeti predaju na hrvatskom, u dječjim vrtićima (odnosno "čuvarnicama", kako to Gradišćanci lijepo kažu) odgajateljice su ponajčešće Njemice, a ne Hrvatice. Politički su razjedinjeni, s jakim utjecajem stava pojedinih stranaka o sociološkim prednostima jezične integracije s njemačkim dijelom gradišćanskoga pučanstva, pa uz većinu koja želi očuvati svoj hrvatski jezik ima i mnogo nezainteresiranih, a snažna je i skupina tzv. "asimilanata". U suvremenom austrijskom društvu, tehnički, industrijski i prometno veoma razvijenom, i među gradišćanskim Hrvatima nema više patrijarhalnog načina života (ako još ponegdje i postoji – naglo se gubi) u relativno čvrsto zatvorenim seoskim sredinama, koji je i omogućio višestoljetno čuvanje jezične i nacionalne posebnosti. Industrijalizirano potrošačko društvo dovelo je do mobilnosti suvremenoga čovjeka u potrazi za boljim uvjetima života. U Gradišću gotovo i nema industrijskih pogona, pa se Hrvati zapošljavaju u udaljenim gradovima, ponajviše u Beču. Veći se dio takvih radnika vraća svakoga tjedna kući, u selo, ali mnogi se i stalno nastanjuju u mjestu zaposlenja. Suvremeni je svijet postao malen, međusobni kontakti ljudi različitih jezika postaju

² Formalnopravno i stvarno političko i društveno stanje gradišćanskih Hrvata u današnjoj Austriji veoma je informativno i dokumentirano prikazao Th. Veiter u raspravi "Der rechtliche Status der kroatischen Volksgruppe in Österreich – de iure und de facto", Symposium croaticon, Gradišćanski Hrvati – Die Burgenländischen Kroaten, Hrvatski akademski klub, Beč – Wien 1974, 219–239 (isto i na gradišćanskohrvatskom, 91–109). Citirani su statistički podaci na str. 232, odnosno na str. 102.

Službeni statistički popisi podunavskih Hrvata u tri države u kojima su nastanjeni – u Austriji, Mađarskoj i u Čehoslovačkoj – daju prilično nesumjerljive rezultate, jer se baziraju na različitim polazištima, na različitim kriterijima za utvrđivanje broja pripadnika nacionalnih manjina. U Austriji je kriterij bio razgovorni jezik, u Mađarskoj materinski jezik, a u Čehoslovačkoj narodnost. Josef Breu, uz svoje karte rasprostiranja Hrvata u tom geografskom prostoru oko god. 1600, oko 1930. i god. 1971. (karte su priložene knjizi Symposium croaticon) posebno se osvrće na kartu koja prikazuje stanje u god. 1971. na temelju službenih statistika i konstatira: "Die tatsächliche Verbreitung des Kroatischen ist in allen Sprachinseln größer, als dies die amtlichen Zahlen erkennen lassen." (Symposium croaticon, 265).

veoma česti, pa je jasno da su i mješoviti hrvatsko-njemački brakovi vrlo brojni, moglo bi se reći – normalna pojava i u hrvatskim i u njemačkim gradišćanskim selima, a tako i u austrijskim gradovima, u kojima se, dakako, govori njemački.

Ipak, i u takvim, relativno teškim uvjetima nacionalne egzistencije velik dio gradišćanskih Hrvata njeguje svjesno svoj jezik, čita svoje "Hrvatske novine"³ (tjednik uređivan na potpuno dobrovoljnoj bazi, bez ijednoga profesionalnog novinara), beletristička djela svojih književnika, prozaika i poeta, okuplja se u kulturno-umjetničkim društvima, a proslave određenih dana i događaja u pojedinim selima prave su narodne svečanosti. Veoma snažno, vjekovno uporište u čuvanju narodnoga jezika jesu seoske crkve, u kojima se obredi vrše na gradišćanskohrvatskom književnom jeziku, a svećenici su, uz učitelje, ponajčešće nosioci kulturnog narodnog života u pojedinim selima.⁴ Jako nacionalno zračenje proizlazi iz rada Hrvatskoga kulturnoga društva i Hrvatskoga štamparskoga društva, gradišćanski Hrvati – studenti bečkoga sveučilišta okupljaju se u svojem Hrvatskom akademskom klubu, seoske čitaonice, relativno dobro popunjene hrvatskim knjigama iz Gradišća i matice zemlje, također prilično dobro ispunjavaju svoj zadatak.

3. Osvrnut ću se ukratko na još jedan bitan momenat u jezično-političkoj stvarnosti gradišćanskih Hrvata, na kontakt hrvatskoga s njemačkim (u višestoljetnoj prošlosti i s mađarskim) jezikom, koji uzrokuje snažan prodor tuđih jezičnih osobina u mnoge organske hrvatske govore, osobito u pojedine idiolekte – govor pojedinaca – pa i na gradišćanskohrvatski književni izraz. Svi gradišćanski Hrvati govore i njemački – ako nisu u potpunosti zaboravili svoj materinski jezik (što se također, na žalost, dosta često događa, pa i u vremenskim razmacima od svega dva desetljeća), svi su oni bilingve već od početnih školskih godina, a mnogi pripadnici starije generacije, osobito uz austrijsko-mađarsku granicu, govore uz spomenuta dva jezika i mađarski. U ovom kontekstu treba osobito naglasiti da je odnos gradišćanskih Hrvata i Gradišćanaca koji govore njemačkim jezikom relativno dobar, da među gradišćanskim stanovništvom različitih jezika, odnosno različitih nacionalnosti, nema većih napetosti i sukoba, veoma su rijetki slučajevi nacionalne netrpeljivosti – što je stara tradicija, još iz vremena mađarske političke dominacije u staroj Ugarskoj i nad njemačkim i nad hrvatskim dijelom stanovništva na području današnjega Gradišća.⁵

Dakako, u predočenoj je situaciji jezična interferencija izvanredno snažna, pa njezini rezultati često uzrokuju promjene i u strukturnim osobinama hrvatskoga jezika, u fonološko-fonetskom inventaru i distribuciji, u gramatičkim i sintaktičnim osobinama, a uz to, najuočljivije, i u leksiku (preuzimanjem ili kalkiranjem njemačkih riječi). Dakle, veoma se brzo i snažno mijenjaju mnoge starije osobine hrvatskih govora po Gradišću.

³ Prvi periodični list gradišćanskih Hrvata, Naše novine, počeo je izlaziti g. 1910.

⁴ Usp. W. Filla, "Zur Soziologie der Burgenländischen Kroaten", Symposium croaticon (v. bilj. 2), 211.

⁵ Usp. W. Filla, o.c., 211.

Iz mađarsko-hrvatskoga zajedničkoga života u okviru nekadašnje Zapadne Ugarske također su preostali mnogi tragovi mađarskoga jezičnog utjecaja.⁶

Toliko sam u ovoj prilici želio, u najkraćim crtama, prikazati izvanjezične faktore koji su doveli i koji i danas dovode do specifičnoga položaja gradišćanskohrvatskog jezika, i narodnoga i književnoga, unutar južnoslavenskih govora i književnih (standardnih) jezika, a i u širim slavenskim razmjerima. Mislim da iz izloženoga jasno proizlazi potreba za osnovnim jezičnim priručnicima – rječnikom, gramatikom i pravopisom gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. Izvanjezični i jezični uvjeti u kojima žive gradišćanski Hrvati i nužnost da im se osiguraju njihova osnovna nacionalna prava i ostvarivanje njihovih kulturnih potreba na vlastitom jeziku dovele su do Programa između SR Hrvatske i Zemlje Gradišća na području znanosti i istraživanja, kulture i vanškolskog obrazovanja, u kojem je Programu, među ostalim, dogovorena i izrada tih gradišćansko-hrvatskih jezičnih priručnika.

4. Prije nego što prikažem rad na Gradišćanskohrvatskom rječniku (u daljem tekstu: Gradišćanski rječnik ili, kraticom, GRJ), pokušat ću ukratko razjasniti termin *gradišćanskohrvatski književni jezik* (kratica: GHK) i razliku koju taj termin izriče u odnosu na termine *standardni jezik* i *gradišćanskohrvatski jezik*.

Premda u tradicijskom imenovanju pismenog oblika mnogih jezika termin *književni jezik* opravdano ima isti sadržaj kao i noviji termin *standardni jezik* (usp. npr. njem.: Schriftsprache, rus.: литературный язык), u određenim povijesnojezičnim uvjetima postoji potreba da se ta dva termina odvoje, da im se dade različito značenje. Dakle, u ovoj se raspravi termin *standardni jezik* ponekad nužno mora preklapati s tradicijskim terminom *književni jezik* (tako, na primjer, i službeni naziv standardnog jezika u SR Hrvatskoj glasi: hrvatski književni jezik).⁷

U ovoj raspravi termin *književni jezik* označuje jezik koji se nalazi u raznim pismenim zapisima na određenoj iznaddijalekatskoj jezičnoj razini, dovoljno uopćenoj da bude razumljiva na širim dijalekatskim područjima, ali ipak nedovoljno primjenljivoj za sve pojavne razine javne komunikacije na općenacionalnom planu. U različitim povijesnim situacijama može se u okviru jednoga jezika-dijasisistema ostvariti nekoliko književnih jezika (Hrvati su se, na primjer, pismeno izražavali u nekoliko književnih jezika, međusobno različitim, onakvim kakvi su nam očuvani u staroj čakavskoj, u štokavskoj, ijekavskoj i ikavskoj, u kajkavskoj književnosti, u onakvom kakav se ostvarivao i ostvaruje u gradišćanskoj hrvatskoj književnosti). Često već i regionalni književni jezici imaju na području na kojem se upotrebljavaju mnoge funkcionalne značajke standardnog jezika

⁶ Iscrpan opis interferencijskih pojava u govorima gradišćanskih Hrvata, osobito detaljno na fonetskoj razini, dao je G. Newekłowski u monografiji "Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete", Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1979.

⁷ U svojoj raspravi "Standardni jezik i standardne riječi", Jezik XXII (Zagreb 1974/75, br. 4), na str. 103–106, nastojao sam teoretski osvijetliti pojmove *standardni* i *književni jezik*. Zbog potreba teme ove rasprave apliciram neke misli iz te rasprave na gradišćanskohrvatske prilike.

(usp. npr. svestranu primjenljivost staroga kajkavskoga književnog jezika u javnom životu na području tzv. Banske Hrvatske).⁸

Svaki *standardni jezik* u odnosu na organske govore, u odnosu na dijasistem (tj. na zbroj svih realiziranih potencijala jednoga jezika) i u odnosu na jezik kao sustav znakova (tj. na apstraktni potencijal u kojem su sadržana sva ona strukturalna svojstva koja su zajednička svim jezičnim sustavima koji ulaze u okvir jednoga jezika) ima svoje bitne karakteristike: drugačiji postanak, drugačiji razvoj, drugačiji položaj i drugačije funkcije nego što ga imaju organski govori.

Bitan uvjet za standardizaciju svakoga književnog jezika, jezika osposobljenoga za sve priopćajne potrebe u životu suvremenoga čovjeka, na svim razinama njegova javnoga djelovanja, jest *kodifikacija, normiranje* njegovih strukturalnih obilježja. Svaki je standardni jezik, prema tome, više ili manje nepoznat svakomu pripadniku naroda, treba ga tek *učiti* i *naučiti*. Norma književnoga jezika tradicijska je, norma standardnoga jezika planirana je, obično tako da čuva dio tradicijske norme i na taj način osigurava vremensku *postojanost*, povezanost s narodnim književnim izrazom u prošlosti.

U suvremenim civilizacijskim, kulturnim, političko-ekonomskim prilikama standardni je jezik neophodan uvjet za nacionalno opstojanje svake nacionalne manjine, on je najsnažnije oružje u borbi za očuvanje narodnosti, ako uspije izboriti ono mjesto u društvu koje mu po značenju pripada. Uključivanjem u tijekove kulture, znanosti, civilizacije vlastitim jezičnim sredstvima skup ljudi koji govore jednim jezikom postaje od nedefinirane jezične mase – narodom.

Kao suvremeni ljudi iste nacionalnosti i gradišćanski su Hrvati, premda imaju tradicijom relativno čvrsto ustaljen književni jezik, danas u situaciji da im je nuždan standardni jezik, osposobljen za funkcioniranje na svim razinama javnoga narodnoga života. Oni bi se po svojim dijalekatskim osobinama u drugim povijesnim, prostornim i političkim prilikama bez ikakvih poteškoća služili standardnim jezikom matice zemlje, jer su mu po svojim dijalekatskim osobinama bliži nego mnogi organski govori u Hrvatskoj. Međutim, vjekovna odvojenost i geografska izoliranost nužno je uvjetovala da književni gradišćanski izraz bude građen na osnovici gradišćanskih čakavskih govora, od prvih zapisa, molitve "Oče naš" i uskrсне pjesme "Krištuš je gore ustal", zapisanih 1564. na praznoj stranici latinskoga misala tiskanog 1501. g. u Ostrogonu – pa sve do danas (gradišćanski štokavci nisu razvili književnost na svojem dijalektu).

Prema svemu što je upravo rečeno, ni Hrvati Gradišćanci ne znaju automatski svoj književni jezik, nego ga tek moraju učiti, kao što svoj standardni jezik mora učiti i svaki pripadnik njemačkih dijalekata u Austriji, u Švicarskoj, u Njemačkoj, kao što ga mora učiti i svaki pripadnik bilo kojega naroda. I upravo zato što je svaki standardni jezik nepoznat dok se ne nauči, a uči se i pomoću osnovnih normativnih priručnika i rječnika, za svaki narod (u specifičnim uvjetima u kakvima se nalaze gradišćanski Hrvati – i za njih, jednako kao i za svaku nacionalnu manjinu koja se ne može ili neće služiti

⁸ Usp. M. Peti, "O jeziku dokumenata Banske krajine prve polovice 18. stoljeća", *Filologija* 7, JAZU, Zagreb, 1973.

standardnim jezikom glavnine naroda) stvaranje rječnika i gramatike, pa i pravopisa standardnog jezika historijski je datum, prekretnica u njegovoj povijesti.

Gradišćanskohrvatski književni jezik nije, dakako, poseban jezik, ali je, silom prilika, autonoman u odnosu na hrvatski standardni jezik, a kao standardni jezični oblik u javnoj uporabi gradišćanskih Hrvata može težiti svojem vlastitom, jedinstvenom sustavu, u skladu sa strukturnim osobinama unošenim u nj od prvih njegovih zapisanih potvrda. To se unutrašnje jedinstvo fiksira upravo gramatikom i rječnikom.

Kako sam već naglasio, bitan uvjet opstojanja bilo kojega standardnog jezika jest norma, a ta norma ima i pravo i dužnost da njegov razvitak usmjeruje u određenom pravcu. Po mišljenju mnogih gradišćanskih Hrvata, kao i po mišljenju uredništva i autora Gradišćanskog rječnika, jedino je opravdan smjer razvoja hrvatskoga gradišćanskog standardnog jezika nastavljanje dosadašnjih težnja u književnom jeziku za postepenim približavanjem hrvatskom standardnom jeziku (koje su u starijim tekstovima slabije, u novijim veoma snažno izražene). Te se težnje ostvaruju tako da se između gradišćanskih strukturnih i leksičkih osobina prednost daje onima koje su identične ili najbliže hrvatskim standardnim osobinama; da hrvatski standardni jezik bude vrelo svih novih riječi za nove pojmove suvremenoga života; da se tuđice, kad zatreba, zamjenjuju već postojećim u standardnom jeziku matičnoga naroda, a ne da se tek stvara neka posebna gradišćanskohrvatska inovacija itd. Povezanost standardnih jezika Hrvata u Gradišću i u Hrvatskoj trebala bi da bude i ostane što je moguće tješnja – kao što se svako dijete u potrebi prvo obraća za pomoć roditeljima, tako i gradišćanski Hrvati, kad im god zatreba, traže jezičnu pomoć – izraz, termin, frazu, riječ – u hrvatskom standardnom jeziku, gdje je sigurno nalaze.

U vezi s problematikom koju iznosim u ovoj točki preostaje mi da reknem još koju riječ o terminu *gradišćanskohrvatski jezik*, koji označuje skupnost dijalekatskih pojava u gradišćanskim hrvatskim govorima. Kako je već rečeno (t. 1), to je tek "terminus technicus" za gradišćanski dio hrvatskoga ili srpskoga dijasistema, za nerazdvojiv njegov dio, s određenim arhaičnim i evolucijskim značajkama, koje, međutim, unatoč svojim specifičnostima, nisu takve naravi da bi uzrokovale postanak novoga slavenskoga jezika.

5. Prikazana stvarnost gradišćanskohrvatskoga književnog jezika odrazila se i pri polaznim stavovima uredništva Gradišćanskohrvatskoga rječnika i u rješenjima koja su u Rječniku primijenjena.

Gradišćanskohrvatski rječnik već pri skupljanju građe za nj nije bio teoretski koncipiran kao dijalektološki rječnik, premda je leksička građa – osim ekscerpiranja iz, otprilike, 600 a. a. iz velikoga broja tiskanih i iz nekoliko rukopisnih izvora, u vremenskom rasponu od zadnjih stotinjak godina – skupljena i terenskim istraživanjem gradišćansko-hrvatskog (kratica: GH) narodnog leksičkog blaga (po veoma opsežnom kvestionaru, posebno izrađenom upravo za tu svrhu) u 36 sela Sjevernog, Srednjeg i Južnog Gradišća. Naime, leksičku građu organskih GH govora u golemoj su pretežnosti skupljali požrtvovni amateri (učitelji, svećenici i sl.), a ne osposobljeni dijalektolozi. Zbog toga je ta terenska leksička građa (s određenim izuzecima, v. idući odlomak ovoga teksta) bez dijalektoloških oznaka fonetskih ostvaraja pojedinih fonema (s time što su ponajčešće označene difton-

ške realizacije vokala) i bez akcenatsko-kvantitativnih oznaka. Na taj je način ta terenska građa upotrebljiva uglavnom kao nadopuna i provjera leksika skupljenog iz pisanih izvora.

Ipak, dio terenske leksičke građe, omogućuje i dijalektološko fiksiranje pojedinih riječi, ponekad i njihove egzemplifikacije u kontekstualnim govornim potvrđama različitih njihovih glasovno-akcenatskih, gramatičkih, tvorbenih, semantičko-stilističkih karakteristika. Naime, za potrebe GR uspoređeni su, djelomično i ekscerpirani, dijalektološki radovi G. Neweklowskoga,⁹ I. Koschat,¹⁰ S. Tornowa,¹¹ S. Ivšića,¹² I. Brabeca¹³ i nekih drugih suvremenih i starijih istraživača gradišćanskohrvatskih narodnih govora. Takvi su se, dijalektološki prikladni, leksički podaci dobili i iz kartoteke govornih podataka skupljenih za potrebe Općeslavenskog lingvističkog atlasa (na temelju kvestionara OLA) u tri gradišćanskohrvatska punkta (u Pajngрту, Čembi i u Stinjakima). Na temelju kvestionara OLA istražili su B. Finka i A. Šojat govor Fileža, a niz leksikografskih podataka, dijalektološki zabilježenih, skupili su i u Mjenovu, Bandolu, Trajštofu. Potrebni fonetskim i akcenatskim znakovima koji omogućuju da se leksička građa iskoristi i za potrebe dijalekatske leksikografije označeni su i ekscerpirani podaci iz pojedinih seminarskih radova studenata slavistike na Filozofskom fakultetu u Beču.

Ipak, sva ta po dijalektološkim načelima skupljena građa tek je malen dio na druge načine dobivenog leksika koji će ući u Rječnik.

Osim toga, u građu su unesene i neke kulturno-civilizacijske riječi, tzv. internacionalizmi, kao i pravni termini, uglavnom iz standardnoga hrvatskoga. Pravna terminologija veoma je važna za ostvarivanje 7. člana austrijskoga Državnog ugovora iz g. 1955, koji obećava uporabu hrvatskog jezika i u gradišćanskom sudstvu.

Prema principima suvremene leksikografije i leksikologije ne može se, i ne smije se, leksikografski prikazivati samo tzv. "egzotičan", arhaičan leksik, koji živi još samo u sjećanjima na pojedine vidove patrijarhalnog seljačkog života, u sjećanju staraca na pojedine realije ili na obrte koji su u današnjim uvjetima izumrli i slično – nego je nužno leksikografski fiksirati sve leksičke reflekse društveno-civilizacijskih promjena.¹⁴

Osobito je takav pristup neizbježiv pri izradi rječnika književnog jezika, pa je zato i u koncepciji izrade Gradišćanskohrvatskog rječnika prihvaćen stav da u nj treba unijeti i niz tuđica, potvrđenih u pisanim izvorima Rječnika, kao i niz potvrđenih termina iz

⁹ Rad naveden u bilješki 6 i dr.

¹⁰ H. Koschat, "Die čakavsische Mundart von Baumgarten im Burgenland", Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1978.

¹¹ S. Tornow, "Die Herkunft der kroatischen Vlahen des südlichen Burgenlands", Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin, Bd. 39, Berlin 1971.

¹² S. Ivšić, "Izabrana djela iz slavenske akcentuacije", Slavische Propyläen 96, München 1971, 723–798.

¹³ I. Brabec, "Govor podunavskih Hrvata u Austriji", Hrvatski dijalektološki zbornik 2, JAZU, Zagreb 1966.

¹⁴ Усп. прг. Ф. П. Сороколетов, "Областные словари и диалектная лексикология", Вопросы языкознания 3, Наука, Москва 1981, 12.

najraznorodnijih semantičkih polja različitih suvremenih struka, bez obzira na podrijetlo takvih riječi i bez obzira na to postoje li u GH narodnim govorima ili ne.

6. Taj će rječnik biti dakle odraz gradišćanskohrvatskoga književnog jezika i polazište za jezični standard, a ne dijalektološki rječnik. To znači da se fonetske dijalekatske osobine riječi skupljenih na terenu prilagođuju inventaru i distribuciji fonema kakav je, u najvećem broju pojava, zabilježen u književnim izvorima. Pri tom je u pojedinim slučajevima bilo i dilema, jer se u književnim izvorima pojavljuju i različiti fonetski oblici u istim riječima, osobito u starijim tekstovima suprotstavljenim suvremenima, ali i u suvremenim tekstovima međusobno. Prihvaćeno je načelo da u Rječnik uđe, a time i da se preporuča, odnosno normira, onaj grafijski oblik fonetskih književnih inačica koji je najčešći u suvremenim GH tiskanim tekstovima i koji je najbliži paralelnom obliku u hrvatskom standardnom jeziku.

– Navest ću ovdje nekoliko GH dijalekatskih osobina i njihov književni ekvivalent, kako bi se dobio uvid u njihov međusobni odnos i u rješenja koja treba da postanu norma gradišćanskohrvatskoga standardnog jezika.¹⁵

Hrvati u Sjevernom i Srednjem Gradišću su čakavci (narodni su nazivi pojedinih skupina: *Haci* i *Poljanci* u Sjevernom i *Dolinci* u Srednjem Gradišću). U Južnom Gradišću ima 14 naseobina čakavaca, u 7 sela govori se prijelazni čakavsko-štokavski dijalekt (to su tzv. *Štoji*), a u 12 sela obitavaju štokavski Vlasi (GH: *Vlahi*). U gradišćansko-hrvatskom književnom jeziku (= GHK) baza je čakavska, ali s podosta štokavskih elemenata, osobito onih koji povezuju štokavske gradišćanske osobine s osobinama hrvatskoga standardnoga jezika.

U organskim govorima gradišćanskih Hrvata dugi se vokali *e:*, *o:* ostvaruju kao diftonzi [je:, ʋo:] i sl. (dio Dolinaca, čakavaca u Srednjem Gradišću, diftongira samo stare dužine: *pje:t*, ali: *dé:lat*, za razliku od pripadnika drugih govora te skupine, koji diftongiraju i nove dužine, jednako kako se svi dugi *e:* i *o:* diftongiraju i u drugim dijalekatskim skupinama, na primjer: *dje:lat*, *guó:dina*, *nà:rʋot*). Veoma je rijetka mogućnost da se stariji dugi vokali *e:*, *o:* ne diftongiraju (samo izuzetno u nekim gradišćanskim štokavskim govorima). U GHK, po tomu i u GRj, vokalni je sustav monofonški, jednak inventaru vokalnih fonema u hrvatskom standardnom jeziku (o diftonzima na mjestu staroga jata govori se u idućem odlomku).

Hrvati u Sjevernom i Srednjem Gradišću imaju na mjestu nekadašnjega jata ikavsko-ekavski refleksi (nekada po zakonu Mayer-Jakubinskoga, danas, raznoraznim analogijama, ikavska je ili ekavska kontinuanta vezana uz pojedine riječi), južni su GH govori ikavski, s nekoliko ekavizama, leksički vezanih. U suvremenom GHK prihvaćena je praksa da se gradišćansko diftonško [je:] za ekavsku kontinuantu jata označuje grafemima *je / ije*, distribuiranim kao u hrvatskom književnom jeziku, a da se kontinuanta *i* čuva (na primjer: *pijesak*, *tijelo*, *bijel*; *djed*, *vjera*, *bezvjeran*, *bjelobradast*; *snig*, *sime*, *sitva*, *vridnost*, *vrića*, *biliti* itd.). Takav se princip, dakako, provodi i u GRj (primjeri u prethodnoj rečenici iz njega su).

¹⁵ Dijalektološki su podaci iz navedene monografije G. Neweklowskoga (v. bilj. 6).

U svim je GH govorima kontinuantna poluglasa vokal *a* (s veoma rijetkim izuzecima, kao što je, na primjer, *denas* u čakavskim govorima). U GHK prihvaćeni su i čakavski oblici kao što su *malin*, *tajedan*, *zamem*, *s manom*, *kade*, pa su tako zabilježeni i u GRj.

U čakavaca se nekadašnji oblik prijedloga/prefiksa *və* ostvaruje kao *va* (uz sporadično *u*), u štokavaca kao *u*. U GRj su, kao i u GHK, zastupljena oba oblika.

Kontinuantna nekadašnjega, općeslavenskog nazala *ǣ* iza palatala (bez obzira na to jesu li evolucijom prestali biti palatalima ili nisu) u gradišćanskih je čakavaca *a* (u nekim slučajevima, relativno rijetkim, i *e*), u štokavaca *e*, u GHK, pa odatle i u GRj, te se kontinuantne također ostvaruju dubletno (usp. *žajan* – *žedan*, *žatva* – *žetva*, *jatra* – *jetra*, ali samo: *počeo*).

Tako se u GRj, prema književnim potvrdama, postupa i u slučajevima kao što su dijalekatske varijante *vrabac* – *vrebac*, *rasti* – *resti*, *krasti* – *kresti*; *obisiti* – *ubisiti*, *oženiti* – *uženiti* i sl.

Od triju dijalekatskih mogućnosti realiziranja sonanta *r* među turbulentima (*ǣ*, *er*, *ar*) izabrana je kao GH književna, odnosno preporučena kao standardna, ona koja je identična hrvatskoj normi, tj. silabičko, slogotvorno *ǣ* (npr. *krpa*, *trputac*, *otriti*).

Kako se moglo vidjeti iz izloženih načela prihvaćanja vokalnih dijalekatskih karakteristika organskih GH govora u GH književni jezik i u GRj, tako se prihvaćaju i normiraju ili se odbacuju i različite dijalekatske osobine GH konsonantizma.

Primjerice, bifurkacija *d' – j* za praslavensko **d'* u različitim GH govorima ravnopravno je zastupljena u pisanim tekstovima gradišćanskih Hrvata, pa se u Rječnik nose oba oblika, i sa *dj* i sa *j* (npr. *medja* – *meja*; glas *d'* u gradišćansko-hrvatskom se tisku bilježi grafemskim slijedom *dj*).

U mnogim GH govorima prešao je glas *j* u određenim položajima u *d'*, u nekima u *ǣ* (usp. npr. u različitim govorima Haca i Poljanaca: *jigla/d'igla*, *jiskat/d'iskat* itd., u govorima Vlaha: *ǣisti* ← jisti “jesti”, *ǣa:čmen* ← jačmen “ječam”, *mo:urǣe* ← morje “more”, uz *ja:oko/ǣa:oko*, *ja:o* i sl.). Takva dijalekatska situacija diktirala je da se u književnom, odnosno standardnom inventaru fonema nađe i /ǣ/ (tiskano: *dž*), kao zvučni parnjak fonema /d'/ (tiskano: *dj*). Fonem se *ǣ* u GHK i u GRj pojavljuje u istim etimološki i glasovno uvjetovanim položajima kao i u standardnom jeziku matičnoga naroda.

Paralelno s pojavom /ǣ/ u govorima Štoja i Vlaha, u kojem je fonemu nestalo i nekadašnje *d'*, u tim se govorima i *č*, *ć* neutraliziraju, u korist *č*, tj. u njima postoje u redu palatalnih afrikata samo dva fonema – *č* i *ǣ*. Ta dijalekatska osobina nije ušla u GHK, nije dakle registrirana ni u GRj.

Stare konsonantske skupine *st'*, *sk'*, *stj*, *skj* u golemoj većini GH govora reflektirale su se kao *šć* (čakavci, dakako, i u toj skupini izgovaraju čakavsko palatalno *t'*, a ne štokavsku afrikatu *ć*, ali je u GHK preuzeto slovo *ć*, koje podjednako odgovara i čakavcima i štokavcima). Tek se izuzetno, u štokavskim govorima, i to samo u nekih primjera, može na mjestu tih skupina pojaviti *št*. U GHK i u GRj preuzeta je karakteristika većine govora, dakle *šć*, i u primarnim i u sekundarnim skupinama (npr. *ognjišće*, *kršćen: lišće*), pa i u primjerima koji u hrvatskom standardnom jeziku imaju *šč* a ne *št*, kao što su: *daščica* : *daska*, *pješčan* : *pijesak* i sl.

Dubletno rješenje *dj - j* u primjerima kao *medja - meja* vrijedi u GHK i za različite dijalekatske reflekske starih skupina *zd', zg', zdj, zgj*, usp. npr. *moždjani - možjani*. Za sekundarne skupine *zdaj, zgaj* također su se kao književni prihvatili oblici sa *žđ* (pisano: *ždj*), jednako kao *šč* za sekundarnu skupinu *staj* (npr. *groždje, roždje*, coll.: *grozd, rozga*; pri tom se sporadički dijalekatski fonetski ostvaraji, kao *rože*, odnosno *možani*, ne uzimaju u obzir).

Ako dakle neka dijalekatska pojava nije prodrla u GHK, ona se ne unosi ni u GRj. Navedeni primjeri vjerojatno dovoljno ilustriraju načela po kojima se izrađuje GRj, ali ću navesti još neke, koji omogućuju donekle cjelovit prikaz nekih najbitnijih fonetsko-fonoloških karakteristika GH govora.

Stara se skupina *čr-* na cijelom gradišćansko-hrvatskom području čuva (s rijetkim izuzecima, leksički vezanima) – u GHK i u GRj preneseno je dijalekatsko stanje, dakle i dublete kao što su inicijalni sljedovi *čr-/čer-* u pojedinim riječima određenih govora (usp. npr. u govorima Štoja i ponegdje drugdje: *črļe: no*, ali *čerišnja* i u GRj: *črljen, črišnja - čerišnja*).

Konsonant *l* na kraju riječi iza vokala izgovaraju tek neke dijalekatske skupine gradišćanskih Hrvata, u najvećem broju govora (s određenim leksičkim izuzecima) na njegovu se mjestu ostvaruje poluvokalno [ɥ], koje se s prethodnim vokalom stapa u diftong. U starijoj se GH književnosti bilježilo *l* i u tom položaju, u novijim tekstovima znatno preteže pisanje grafema *o* mjesto finalnoga *l* (odnosno mjesto [ɥ] u [aɥ, eɥ, iɥ, oɥ] i sl., usp. *kabao* za *kabaɥ* ← *kabal*, ptc. akt. *bio* za *biɥ* ← *bil*; u nekim govorima Dolinaca takvo se *-l* izgubilo, usp. ptc. akt. *bi, iša, vozi*, Vlasi su takvo finalno *l* zamijenili vokalom *a* ili slijedom *ja*, usp. ptc. akt. *zapra, pleja, rodija* – ni te osobine nisu prihvaćene u GHK). Ipak, u jednosložnih imenica i pridjeva, pa ponekad i u nekih dvosložnih pridjeva (npr.: *tepal/topal*) čuva se na širem dijalekatskom terenu finalno *l*. U suvremenim se tekstovima u spomenutim jednosložnim riječima *l* čuva, u dvosložnih pridjeva postoji dvojstvo *-o/-l*. U Rječnik je preuzeto rješenje da se krajnje *l* uvijek zamjenjuje slovom *o*, osim u imenica tipa *stol, bol* i u pridjeva tipa *bijel* (usp. *kabao, misao*, adj. *topao - tepao*, ptc. *bio* itd.). U zatvorenom medijalnom slogu *l* se čuva, i u nekim GH govorima, i u književnom jeziku, i u Rječniku (usp. *kolac, Gsg kolca*).

Sudbinu finalnoga *l* dijeli u mnogim GH govorima i dočetno *v*, tj. i ono se u njima izgovara kao poluvokalno [ɥ] i čini s prethodnim vokalom diftong. U GHK i u GRj ta se dijalekatska pojava također ne registrira (usp. dij. *neguo : ɥ*, knjiž. *njegov*).

U književni jezik gradišćanskih Hrvata nije prodrla ni dijalekatska pojava *l → j* (usp. *judi* ← *judi*), koja karakterizira neke govore, pa i šira dijalekatska područja u Gradišću.

Isto tako, u GHK nije prihvaćeno ukidanje opreke /m/ ~ /n/ u finalnom položaju, premda neutralizacija te fonološke opozicije u korist fonema /n/ (osim u riječima tipa *dim*) nije provedena samo u sjevernim gradišćansko-hrvatskim govorima. Prema književnim izvorima i u GRj je samo: *osam, odščipnem* itd.

U većem dijelu GH govora izgubilo se etimološko *h*. S osloncem na one govore koji ga čuvaju bilježi se i u GRj, u povijesno opravdanim položajima. (U Rječniku se ne

donose oblici riječi u kojima je *h* dio paradigmatskoga morfema — u GHK se, pod utjecajem dijalekatske situacije takvo finalno *h*, osobito u Lpl, najčešće ne piše.)

U gotovo svim GH govorima izgovara se protetsko *h* u riječima koje su počinjale silabemom *r* ispred konsonanata — protetsko je *h* ušlo u govore gradišćanskih čakavaca i štokavaca vjerojatno iz kajkavskih crkvenih i nabožno-popularnih knjiga koje su se dulje vrijeme, od 18. stoljeća, upotrebljavale po župama današnjih gradišćanskih Hrvata (usp. *hrž/hržulja*, *hrvanje* i sl.; u GH govorima ima i nekih drugih tragova kajkavskoga utjecaja, usp. npr. *opčina* mjesto *općina* i u gradišćanskih čakavaca s izrazitim fonetskim i fonološkim razlikovanjem glasova *č* i *ć*). Zbog toga se takvo protetsko *h* čuva i u GHK i u GRj.

U gradišćanskim hrvatskim govorima veoma je proširena čakavska pojava protetskoga *j* (odnosno *d'* ili *ǵ* u onim govorima u kojima je protetsko *j* zamijenjeno tim glasovima). U GRj donose se takvi oblici i s protetskim *j* (npr. *jigla*, *jistina*), ali se prednost daje oblicima bez njega, koji su također zastupljeni u nekim GH govorima, a identični su standardnim hrvatskim oblicima, dakle preporučuju se oblici kao *igla*, *istina*.

Toliko sam u ovoj prilici želio reći o odnosu fonetsko-fonoloških osobina u hrvatskim gradišćanskim organskim govorima i u književnom jeziku gradišćanskih Hrvata, kao i o odrazu tih odnosa u Gradišćanskohrvatskom rječniku, koji bi uz Gramatiku i Pravopis (što će se također izraditi) mogao postati osnovicom gradišćanskohrvatskoga standardnog jezika i jakim osloncem gradišćanskih Hrvata u njihovoj borbi za nacionalni opstanak.

Vezan temom, jasno je da sam ovdje izostavio prikaz osobina GH govora i njihova odraza u GHK na onim jezičnim razinama koje se u Rječniku ne prikazuju. Ne osvrćem se, dakle, na akcenatsko-kvantitativne, morfološke, tvorbene, sintaktičke osobitosti u tim govorima, ali svaki zainteresirani slavist može naći podatke o njima u spomenutoj monografiji G. Neweklowskoga.

7. Uredništvo Gradišćanskoga rječnika (u kojem su s austrijske strane prof. dr. Josip Hamm i tri gradišćanska Hrvata — dr. Nikola Benčić, mr. Joško Vlašić i vladin savjetnik Štefan Zvonarić, a s jugoslavenske hrvatske strane dr. Božidar Finka i dr. Antun Šojat) zamislilo je, u skladu sa spomenutim programom hrvatske i gradišćanske vlade, trojezični rječnik, u tri dijela, od kojih će svaki izaći u posebnoj knjizi. Prvi je dio Njemačko-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik, drugi: Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-njemački rječnik, a treći je dio: Hrvatsko-gradišćanskohrvatsko-njemački rječnik.

Kako proizlazi iz do sada rečenoga, GRj je u biti dvojezični rječnik njemačko-hrvatski, odnosno hrvatsko-njemački, u svojem prvom i trećem dijelu sličan standardnim dvojezičnim rječnicima (s uobičajenim leksikografskim kvalifikatorima — u obliku kratica — potrebnih gramatičkih podataka, stručnoga područja, stilske razine uporabe riječi, prenesenoga značenja u određenom kontekstu i sl.), s time da je u gradišćansko-hrvatskom odlomku obrade prikazan gradišćanskohrvatski leksik, koji je — fonetski prilagođen — u znatnom broju primjera identičan s hrvatskim standardnim rječima.

Njemačko-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik, namijenjen je u prvom redu općekulturnim i školskim potrebama obogaćivanja gradišćanskohrvatskog fonda riječi

u individualnom idiomu gradišćanskih Hrvata, koji su, u vrtlogu suvremenih i povijesnih zbivanja, postali bilingve. Prema tomu, taj će dio omogućiti – i školstvu, i novinstvu, i beletristici, i crkvenim potrebama – upoznavanje niza gradišćanskohrvatskih ekvivalenata njemačkih riječi – natuknica, omogućit će dublje spoznavanje mogućnosti vlastitoga jezika, lakše izražavanje na svim tematskim područjima i na svim stilskim razinama i područjima funkcioniranja njihova hrvatskog jezika, bilo to u njegovu usmenom ili pismenom ostvarivanju.

Prvi je dio GRj, tj. Njemačko-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik, završen i predan u postupak za tiskanje. Uredništvo je uvjeren da će i taj dio GRj biti koristan ne samo za gradišćanske Hrvate nego da će za nj biti zainteresirani i mnogi drugi, osobito slavisti. S jedne strane, među njemačkim natuknicama ima niz riječi koje se ne nalaze ni u mnogo većim njemačkim dvojezičnim, pa ni jednojezičnim rječnicima, jer se u GRj donosi austrijski leksik, a s druge je strane novost da je u standardnohrvatskom prijevodu – u svim riječima i njihovim oblicima koji se po leksikografskim principima navode – označeno mjesto akcenta i njegova kvantiteta. Prvi dio GRj ima oko 21.000 njemačkih natuknica, koje se ponajčešće prevode s nekoliko gradišćanskohrvatskih i standardnih hrvatskih riječi.

Težište cijeloga projekta postavljeno je na drugi dio, na *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-njemački rječnik*. Dok se u druga dva dijela GRj vrši izbor GH riječi i donose samo one koje se preporučuju kao književne, u njemu će se kao natuknice naći sve zabilježene GH riječi. I tu će se, dakako, vršiti određeni normativni zahvati, upućivanjem natuknica koje nisu prihvatljive kao književne riječi na one koje se preporučuju (npr.: *behandljat* v. *postupati*). Na taj će način svaki gradišćanski Hrvat, polazeći od svojega organskoga govora, moći za svaku svoju riječ naći gradišćanskohrvatski književni sinonim, a preko njega i odgovarajuću njemačku i standardnohrvatsku riječ. To će omogućiti lakši pristup gradišćanskih Hrvata i njemačkom i hrvatskom standardnom jeziku, a autori gradišćanskohrvatskih tekstova moći će svoj osobni rječnik proširivati riječima hrvatskoga standardnog jezika.

Sva tri dijela GRj treba, dakle, da omoguće da se gradišćanskohrvatski književni jezik – postepeno se približavajući standardnom jeziku matičnoga naroda – u punoj mjeri osposobi za izražavanje kulturnoga potencijala i svih duhovnih vrijednosti gradišćanskih Hrvata.

Zusammenfassung

ÜBER DIE SPRACHE UND DAS WÖRTERBUCH DER BURGENLÄNDISCHEN KROATEN

In der Abhandlung wird die Lage der burgenländischen Kroaten in der zeitgenössischen österreichischen Gesellschaft und die spezifische Situation ihrer Schriftsprache in der deutschen sprachlichen Umgebung sowie im Bezug auf die Standardsprache des Hauptteils des Volkes im Kroatien beleuchtet.

Es wird über die geographische Verteilung der burgenländischkroatischen Mundarten und über die Beziehung der Mundarten zu der Sprache berichtet, die schon jahrhundertlang in der burgenländischen kroatischen Literatur verwirklicht wird.

Diese Schriftsprache ist auf Grund der čakavischen Mundarten im Burgenland aufgebaut, sie wurde aber in der Vergangenheit einem gewissen Einfluß der kajkavischen mundartlichen Merkmalen durch die kirchliche Literatur unterworfen, die heute noch nur in kleinem Maße aufbewahrt sind. In diesem Jahrhundert wurde diese Schriftsprache den ständigen Bestrebungen unterworfen, diejenigen Sprachelemente der burgenländischen čakavischen Mundarten zu gebrauchen, die mit den parallelen Merkmalen der kroatischen Standardsprache identisch oder ihr näherst sind. Es wird abhandelt über das Bedürfnis, daß diese Schriftsprache der burgenländischen Kroaten für alle Funktionen einer Standardsprache in einer zeitgenössischen Gesellschaft befähigt wird.

Man beweist, daß den burgenländischen Kroaten im Kampf für nationale Existenz die grundlegenden sprachlichen Handbücher, unter anderen auch das Wörterbuch ihrer Schriftsprache, nötig sind.

Man weißt, auf Grund des Übersichts des phonologischen und phonetischen Charakteristiken der burgenländischkroatischen Mundarten im Vergleich mit ihrer Verwirklichung in geschriebenen Texten, sowie auf Grund einiger lexikologisch-lexikographischen Prinzipien hin, die Notwendigkeit solcher Auffassung dieses Wörterbuches, was für eine schon beim Ausarbeiten des ersten Teiles (des Deutsch-burgenländischkroatischen Wörterbuches) angewendet ist.